Шарқ юлдузи

Ойлик адабий-бадиий, ижтимоий-сиёсий журнал

Ўзбекистон ССР Ёзувчилар союзининг органи

3

1986

55-йил чиқиши

Бош редактор

Ўткир ҲОШИМОВ

Редколлегия:

Ҳафиз АБДУСАМАТОВ
Саид АҲМАД
Абдусаид КЎЧИМОВ
(масъул секретарь)
Мурод МУҲАММАД ДЎСТ
(проза бўлими мудири)
Омон МУХТОРОВ
(поэзия бўлими мудири)
Умарали НОРМАТОВ
Гулчеҳра НУРУЛЛАЕВА
Хайриддин СУЛТОНОВ
Зоя ТУМАНОВА
Туроб ТЎЛА
Худойберди ТЎХТАБОЕВ
(бош редактор ўринбосари)
УЙҒУН
Ўлмас УМАРБЕКОВ
Носир ФОЗИЛОВ
Тўлапберген ҚАИПБЕРГЕНОВ
Азиз ҚАЮМОВ
Ҳамид ҒУЛОМ

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти

www.ziyouz.com kutubxonasi

УШБУ СОНДА

Шеърият

Ҳалима ХУДОЙБЕРДИЕВА

КЎНГИЛ УЙИНГИЗГА КИРДИМ МЕН

ШЕЪРЛАР

Отам бўлсанг, руҳингга садоқатдан айтайин,
Болам бўлсанг, ёнар жон, ёнар хатдан айтайин,
Момом, онам айтганни мен бошқатдан айтайин,
Куйлагим шамолида баҳра олар Ватансан,
Майсасида сочимнинг ҳиди қолар Ватансан.

Наср

Маматқул ҲАЗРАТҚУЛОВ

ЖУРЪАТ

ҚИССА

«Ҳозирги кунда биз ҳамма нарсани ўз номи билан атамоқдамиз: муваффақиятни — муваффақият, камчиликни — камчилик, хатони — хато демоқдамиз», деди ўртоқ М. С. Горбачев. Бу фикр ҳамма учун, жумладан адиблар учун янада эркин, очиқ-ойдин гапириш, ёзиш ҳуқуқини беради.

Ҳикоялар хазинаси

Михаил ШОЛОХОВ

ХОЛ

ҲИКОЯ

Биз қалбимиз амри билан ёзамиз, қалбимиз эса партияникидир.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Собир Мирвалиев

ДАВР ВА АДАБИЙ ТАНҚИД

Совет Иттифоқи Коммунистик партиясининг XXVI съездидан навбатдаги XXVII съездигача бўлган давр мамлакатимиз ҳаётида зарбдор йиллар бўлганлиги билан ажралиб туради. Совет халқи аввалги съезд қарорларини муваффақиятли ҳал этиб, навбатдаги анжуманни муносиб кутиб олди. Ўтган беш йилликда мамлакатимиз ва республикамиз ҳаётида жиддий ўзгаришлар содир бўлди. Ҳаётимизнинг барча соҳаларида ленинча демократик нормалар камол топаётганлиги, Ўзкомпартиянинг тарихий XVI пленуми қарорларининг ҳаётбахш руҳи қалбларга тобора чуқурроқ сингиб бораётганлиги айниқса қувонарлидир. Маданий-адабий ҳаётимизда ҳам сезиларли силжишлар давом этмоқда. Хусусан, КПСС Марказий Комитетининг «Адабий-бадиий танқид ҳақида»ги қарорининг ўн йиллиги, «Адабий-бадиий ташкилотларни қайта қуриш ҳақида»ги (1932) қарорининг 50 йиллиги, «Партиянинг бадиий адабиёт соҳасидаги сиёсати ҳақида»ги қарорининг (1925) 60 йиллиги, доҳиймиз В. И. Ленинниинг «Партия ташкилоти ва партия адабиёти» номли машҳур мақоласининг 80 йиллиги ҳамда КПССнинг янги таҳрирдаги Программаси лойиҳаси муносабати билан адабий жамоатчилигимиз жиддий ишларни амалга оширдилар.

Адабиётимиз, адабий-танқидимиз равнақига таъсир кўрсатаётган сиёсий-ижтимоий ва ҳаётий омиллар тобора сермазмун, серқирра ва самарали бўлиб бормоқда. Хусусан, Ўзбекистон Компартиясининг машҳур XVI пленуми қарорлари адабий-танқидда ҳам ошкора, очиқ танқидни кучайтириш, ошна-оғайнигарчилик, мадҳиябозлик ва ҳақиқатдан чекиниш ҳолларига кескин зарба беришга чорлади. Социалистик идеологиямизнинг соф ва фаоллигини таъминлашга даъват этди. Бинобарин, адабиётимизга, адабий-танқид йўналишига партия ҳамиша раҳнамолик қилиб келди. Буни бутун ижодий фаолиятимизда чуқур ҳис этмоқдамиз. Шундай шароитда биз ижодкорлар, ғоявий фронт кишилари зиммамизга юклатилган бурч, масъулият ва вазифалар салмоғи ортиб бораётганлигини ҳам заррача бўлса-да унутмаслигимиз лозим. КПССнинг тарихий ҳужжатларида таъкидланганидек, халқаро воқеалар кескинлашган ва чигаллашган, ғоявий душманларимиз найранг ва бўҳтонларни ниҳоятда кучайтирган бир даврда сиёсий сезгирликни таъминлашимиз, куч-қувватимизни партия ва халқ мақсадлари сари янада самарали сафарбар этмоғимиз лозим.

Хуллас, адабиётимиз ва адабий-танқидчилик ўз олдидаги ана шу масъулиятни ҳар қачонгидан кўра ҳам чуқурроқ англаган ҳолда янги кўтарилиш сари бормоқда. Атоқли ёзувчи Георгий Марков айтганидек: «Танқидчилигимиз — адабиётда эмас, жамият маънавий ҳаётининг бошқа соҳаларида ҳам фаоллашди, обрўси ошди. Адабиётнинг таркибий қисми сифатида ўрни кенгайиб, бадиий ижодда ўйнайдиган роли кўтарилди».

Чиндан ҳам адабий танқидчилик КПСС Марказий Комитетининг 1983 йил июнь Пленуми қарорлари ва ўртоқ М. С. Горбачевнинг нутқ ва мақолаларида баён этилган кўрсатмалари заминида ҳозирги кунда сезиларли мавқега кўтарилди. Энг муҳими, у партиямизнинг ўткир ғоявий қуроли сифатида идеология ишининг барқарор ва самарадорлиги учун астойдил хизмат этмоқда. Республикамиз адабий-бадиий танқидчилиги эса, Ўзбекистон Коммунистик партияси Марказий Комитетининг доимий ғамхўрлигини чуқур ҳис этган ҳолда маҳорат сари интилмоқда. Хусусан, ўтган йили Ўзкомпартия Марказий Комитети Бюроси Марказий Комитетининг 1983 йил июнь Пленуми қарорлари асосида республикамизда адабий-бадиий танқидчиликнинг аҳволи ва уни янада яхшилаш тадбирлари тўғрисидаги масалани кўриб чиқиб, махсус қарор қабул қилиши ҳам ана шу партиявий ғамхўрликнинг ёрқин намунаси деса бўлади.

Бюро мажлиси қарорида қайд этилишича, кейинги йилларда бу соҳада чиндан ҳам жиддий ижобий силжишлар бўлди. Хусусан, адабий-бадиий танқидчиликка бир қатор талантли ва малакали кадрлар келиб қўшилди. Энг муҳими, ўзбек совет танқидчилиги ва адабиётшунослиги заҳматкаш ва иқтидорли, тажрибали ва ҳалол танқидчилар меҳнати туфайли жиддий муваффақиятларни қўлга киритди. Аввало улар адабиётимизнинг жуда

www.ziyouz.com kutubxonasi

муҳим ва актуал проблемаларини мустаҳкам партиявий позицияда туриб ҳал этиб бермоқдалар. Айниқса, ғоявийлик ва бадиий маҳорат масалалари, халқчиллик ва партиявийлик, анъана ва новаторлик, контрпропаганда масалаларига жиддий эътибор бераётирлар. Адабиётимизнинг сиёсий-тарбиявий ва эстетик роли, гражданлик пафоси, миллийлик ва интернационализм масалалари ҳам таҳлил марказига кўчмоқда.

Гап адабий танқид ва адабиётшунослигимизнинг кейинги йиллардаги аҳволи ҳақида борганда, энг муҳими, анчагина ижобий фактларга дуч келамиз. Хусусан, академик ёзувчи Ойбек асарларининг 20 томлик мукаммал нашрининг босилиб чиқиши республикамиз адабий-маданий ҳаётида катта воқеа бўлди. Бундай нашр Ўрта Осиё ва Қозоғистон республикаларида биринчи бор амалга оширилиши билан ҳам эътиборлидир. Ҳамза, Абдулла Қодирий, Ҳамид Олимжон, Ғафур Ғулом каби устоз адибларнинг ҳам худди шундай нашрлари яратила бошланди. Тўғри, кейинги айрим ёзувчилар асарлари нашрларида жиддий хато ва нуқсонлар ҳам мавжуд, бироқ уларни тузатиш эса қийин эмас. Муҳими, уларнинг маънавий ҳаётимиздаги ўрни беқиёслигидадир. Бунда адабиётшунослик-танқидчилигимизнинг заҳматкаш устози Ҳомил Ёқубов бошлиқ бўлган совет адабиёти секторининг хизмати чексиз. Бу сектор кейинги йилларда ўнга яқин тўплам ва монографиялар ҳам эълон қилди. Улар орасида «Ойбекнинг ижодий методи ва бадиий маҳорат», «Ҳозирги ўзбек адабиётининг миллий ўзига хослиги», «Ўзбек адабиётида жанрлар типологияси ва услублар ранг-баранглиги» каби тўпламлар ҳамда «Улуғ Ватан урушидан сўнгги давр ўзбек совет адабиёти» каби монографик тадқиқотлар алоҳида ажралиб туради. Бироқ ушбу тўпламлардаги тарихий, автобиографик жанрлар ҳамда сатира ва юмор масалаларига оид мақолалар ўша тўпламлар савиясида эмаслигини яшириб бўлмайди. Худди шундай ҳол Фанлар Академияси А. С. Пушкин номидаги Тил ва адабиёт институти илмий совети томонидан нашрга тавсия этилган «Пути развития узбекской реалистической прозы» (И. Мирзаев, 1984) ҳамда «Улуғ Ватан уруши даври ўзбек адабиётининг жанр хусусиятлари» (Б. Сайимов, 1984), «Тарихий ҳақиқат ва бадиий ҳақиқат» (А. Каттабеков, 1982) каби монографик асарларга ҳам хосдек кўринади. Ҳатто сўнгги асарда тарихий жанр билан тарихий-инқилобий адабиётга оид хусусиятлар фарқига етарлича эътибор берилмайди. Нашрга тайёрланаётган рус тилидаги «Ўзбек совет адабиёти тарихи» кўп томлилигида ҳам шунга ўхшаш нуқсонлар кўзга ташланади. Шу туфайли ҳам Республика партия Марказий Комитетида бўлган муҳокама «тарих»га жиддий таҳрир киритди. Кўпгина мақолалар қайта ёзилиб, айримлари бутунлай чиқариб ташланди. «Тарих» янги материаллар, оригинал илмий хулосалар билан бойитилганлигини ҳам эътироф этиш керак. Бундай ижобий фазилатлар М. Иброҳимовнинг «Ўзбек совет поэзиясида жанрларнинг таркиб топиши» асарида ҳам йўқ эмас. У масалани анча изчил ҳал этишга интилган, қиёсий-тарихий, қиёсий-назарий планда фикр юритган ўринларда кўпроқ самарага эришади. У. Тўйчиевнинг «Ўзбек поэзиясида аруз системаси» номли монографик тадқиқоти авторнинг кўп йиллик меҳнат самарасидир. У кўп ўринларда баҳсли бўлса ҳам ўзбек поэзиясида аруз системасининг пайдо бўлиши, ривожи ва келажагини тўғри баён этиб беради. Айниқса, ўзбек шеъриятини жаҳон ва қардош халқлар адабиёти билан қиёслаган ўринларда фикр ва хулосалари анча чуқурлашади. Бироқ, шубҳасиз ижобий фазилатлари мавжуд бўлган бу ишда жиддий нуқсонлар ҳам кўзга ташланади. Шеърият гўё шунчаки текширилаётгандек, унинг ғоявий-тарбиявий жиҳатлари, аниқроғи, ижтимоий омиллари бирдек эътибор марказида турмагандек сезилади. Яна ҳам аниқроғи, шакл билан мазмун бирлигига риоя этилмайди. Таҳлилда шаклий белгиларга майл кучайиб боради. Баъзан эса тадқиқотчи масаланинг ичига чуқурроқ кираман деб, системалар моҳиятини жуда майдалаштириб юборади.

80-йилларда чоп этилган турли тўпламлар орасида марҳум Воҳид Зоҳидовнинг «Нафосат минтақалари бўйлаб», Лазиз Қаюмовнинг «Замондошлар», марҳум Маҳмудали Юнусовнинг «Ҳаёт нафаси», Бердиали Имомовнинг «Йиллар нафаси», Озод Шарафиддиновнинг «Гўзаллик излаб», Салоҳиддин Мамажоновнинг «Давр шамолларига пешвоз», Очил Тоғаевнинг «Идрок ва ижод», Нуриддин Шукуровнинг «Бу олам саҳнида», Саъдулла Мирзаевнинг «Ғоявийлик байроғимиз», Иброҳим Ғафуровнинг «Шеърият — изланиш демак», Ортиқбой Абдуллаевнинг «Қалбга очилган йўл» каби ўнлаб асарларни ҳурмат билан тилга олса арзийди. Мазкур муаллифлар асарларида адабиётшунослик ва танқидчиликнинг муҳим масалаларини чуқур партиявий позицияда туриб таҳлил этиш етакчи ўринда туради. Улар баъзан баҳсли бўлса ҳам адабий ҳодисаларга, ижтимоий-эстетик тараққиётга тўсқинлик қилаётган салбий ҳолатларни кескин танқид этадилар. Шунинг учун ҳам бу танқидчиларнинг ҳар бир китоби, ҳар бир тўпламида адабий танқид муаммолари, унинг ечими ва нуқсонлари, адабий танқид этикаси ва савияси ҳақида жонкуярлик сезилиб туради. Шундай хусусият Ҳафиз Абдусаматов, Умарали Норматов, Абдуғафур Расулов, Норбой Худойберганов, Бахтиёр Назаров кабиларнинг мақола ва китобларига ҳам хос. Энг муҳими, уларнинг асарларида ижтимоий таҳлил билан бадиий-эстетик таҳлил синтез ҳолда намоён бўлади. Бу ҳол танқидчиларимизнинг маҳорати, тажрибаси ортиб бораётганлигидан дарак беради.

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти томонидан чоп этилаётган «Адабиёт ва замон» туркумидаги асарларнинг савияси юксалиб, кўпроқ назарий-типологик масалаларга эътибор берилаётганлиги ҳам мақтовга сазовор. Аммо ўрни келганда айтиш керакки, мазкур тўпламларни тайёрлаш босқичларида қандайдир нохуш ҳолатлар ҳам содир бўлди. Хусусан, тўпламга қандай мақолаларни киритиш борасида қатъий объектив принциплар ўрнига аксари ҳолларда ошна-оғайнигарчилик ҳукм суриши ҳолатлари ҳам кўзга ташланган эди. Ўйлаймизки, энди бундай камчиликларга нуқта қўйилади. Кейинги бир неча йилда чоп этилган китоблар орасида баъзи чалкаш фикрлар мавжуд бўлган тўпламларга ҳам дуч келамиз. Жумладан, Анқабой Қулжоновнинг «Реализм ва романтизм», Норбой Худойбергановнинг «Сени ўйлайман, замондош» каби тадқиқотлари, айрим ёшларнинг тўпламларида шу ҳол кўзга ташланади. А. Қулжонов Октябрь инқилобигача бўлган ўзбек адабиётидаги ижодий методлар ҳақида гап борганда шундай ёзади: «Қисқаси буюк инқилобга қадар ўзбек

www.ziyouz.com kutubxonasi

адабиётида реализм, танқидий реализм ҳам, натурализм ҳам, романтизм ҳам мавжуд эди» (32-бет). Тўғри, ўзбек адабиёти тарихида бундай ижодий методларнинг маълум белгилари, хусусиятлари мавжуд бўлган. Лекин улар ҳаммаси бир вақтда метод сифатида шаклланиб улгурмаган эди. Ҳатто биргина танқидий реализм билан романтизм методи ҳақидаги қарашлар ниҳоясига етгани йўқ, бу борадаги баҳслар давом этиб келмоқда. Қисқаси, ҳамма даврда бундай ижодий методларнинг айрим белги ва сифатлари сақланиб қолиши мумкин. Бироқ уларнинг ҳар бири мустақил метод сифатида параллел яшайолмайди. Ҳар қандай ҳолатда ҳам қайси биридир бош ва етакчи ўринга кўтарилади. Чамаси, олим бу ҳақда пухта ўйлаб кўрса зарар қилмас эди. Ушбу китобдаги Ҳамид Олимжон ижодий услубига бағишланган «Сеҳрли туйғу сирлари» бобида ҳам шундай чалкашлик учрайди.

Н. Худойберганов тўпламида эса, мавжуд адабий ҳодисаларга, бадиий асарларга объектив баҳо берабилмаслик каби нуқсонлар кўринади. Айниқса, Худойберди Тўхтабоевнинг «Қасоскорнинг олтин боши» асари ҳақида фикр юритилган ўринда шундай чалкашлик кўзга ташланади.

Маълумки, бу роман адабий жамоатчилик томонидан объектив баҳоланган эди. Шунга қарамай, мунаққид аввалига романдан яхши сифатлар топади, бир оздан сўнг нуқсонлар излаб қолади. Ва пироварди ўзига-ўзи қарши фикрларни баён этади. Н. Худойберганов адабий танқидчиликда юқори баҳоланган «Дунёнинг ишлари» қиссасини ҳам асоссиз камситишга уринади.

Бундай нуқсон, фақат Н. Худойбергановга хос эмас, албатта. Танқидий мақолаларда кўп асарларни гоҳ авторининг мавқеига, гоҳ ўзининг шахсий симпатия ёки антипатиясига қараб баҳолаш иллати анчагина кучли эди. Ўзкомпартия Марказий Комитети Бюро мажлиси қарорида ҳам адабий танқидчиликда субъективизмга, хушомадгўйликка, баъзан эса тарихийлик принципидан чекиниш ҳолларига йўл қўйилаётганлиги жиддий кўрсатиб ўтилиши бежиз эмас.

Мана шундай иллатлар оқибатида катта кучга эга бўлган адабий танқидчилигимиз майда мавзулар, майда масалалар атрофида ўралашиб, бир-бирини ва баъзан ўзини-ўзи такрорлаш каби нуқсонларга йўл қўйиб келди. Энг хавфлиси, бу давр адабий танқидчилигида шамол қаёқдан эсса, шу томонга салом бериш қусури авж олди. Буни кўплаб фактлар билан исботлаб бериш қийин эмас. Оқибатда танқид бир томонга, мақтов иккинчи томонга қараб кетди ва меъёр йўқолиб, илмий-объективликка путур ета бошлади. Танқидчининг ижодкор олдидаги, адабиёт олдидаги обрўси тўкила борди. Ўзбекистон Коммунистик партиясининг XVI пленуми бундай нохуш аҳволга чек қўйди.

Беш йиллик адабий танқид ҳосили орасида адабиётшунос ва танқидчиларнинг бир ва кўп томлик сайланмалари ҳам алоҳида ўрин эгаллайди. Бу йилларда, Ҳомил Ёқубов, Матёқуб Қўшжоновларнинг икки томлик, Воҳид Абдуллаев, Ҳафиз Абдусаматов, Озод Шарафиддинов, Салоҳиддин Мамажонов, Умарали Норматов каби танқидчиларнинг бир томлик «Сайланма»лари нашр этилди. Уларнинг кўплари сайланма жанри талаблари даражасида деса бўлади. Бироқ айрим «Сайланма»лардаги мақолалар савиясига кўра эътироз уйғотади.

«Сайланма»ларнинг тартиби, автори, нашр принциплари хусусида ҳам ҳали жиддий ишлар қилиш лозим. Азиз Қаюмов, Бердиали Имомов, Абдуқодир Ҳайитметов, Нуриддин Шукуров сингари чинакам заҳматкаш адабиётчи олимларни ва иқтидорли ёшларнинг ҳам «Сайланма»ларига йўл очиб бериш керак. Бундай нашрларни асосан Ўзбекистон Ёзувчилари союзи ва унинг қошидаги адабий-танқид совети тавсияси билан амалга оширмоқ фойдалидир.

Кейинги йилларда яратилган адабий портретларга хос муаммоларга ҳам тўхталиш зарур. Бу даврда ўндан ортиқ адабий портретлар яратилган. Улар орасида Уйғун, Саид Аҳмад, Мирмуҳсин, Пиримқул Қодиров, Шукрулло, Озод Шарафиддинов каби ижодкорларнинг ҳаёти ва ижодий фаолиятини таҳлил этувчи асарлар алоҳида ажралиб туради. Уларда маълум адибнинг ижоди ва шахсиятига хос ибратли қирраларни топиш, умумлаштириш ва ўзига хослигини очишга интилиш сезилади. Бу борада М. Ҳасановнинг «Айний чамани», И. Ғафуровнинг «Прозанинг шоири» номли тадқиқотларини юқори баҳолаш лозим. Лазиз Қаюмовнинг «Замондошлар»'тўпламига кирган адабий портретлар ўзига хос ихчамлиги ва сермаънолиги билан ажралиб туради. Унда 43 адиб ижоди ва ҳаёт йўли, адабиётда тутган роли ҳақида мулоҳаза юритилади. Муаллиф бу адиблар билан шахсий учрашувларда олган таассуротлари, характерли деталларни келтириш орқали ижодкор санъаткор оламини мукаммал очиб бериш йўлидан боради ва яхши самараларга эришади.

Кейинги йилларда тарихий-назарий ва проблематик мақола ва тўпламлар чиқаришга маҳлиё бўлиб кетиб, адабий-ижодий портретлар яратишда анча оқсаб қолганимиз сезилмоқда. Худойберди Тўхтабоев, Гулчеҳра Нуруллаева, Гулчеҳра Жўраева, Ҳалима Худойбердиева, Ойдин Ҳожиева, Абдулла Орипов, Эркин Воҳидов, Шукур Холмирзаев, Омон Матжон каби ўнлаб ўрта авлодга кўтарилган ижодкорлар ҳаёти, ижодий йўли ҳақида салмоқли тадқиқотлар ҳали яратилгани йўқ. Китобхон эса бундай тадқиқотларга жуда муҳтож. Шунингдек, адабий портретлар ёки «чизги»лар яратганда маълум ижодкорнинг муваффақияти, маҳоратини кўз-кўз этиш билан бирга ижодий эволюциясини ҳам кўрсатиш зарур.

Драматургия жанри муаммолари борасида Ҳафиз Абдусаматов, Бердиали Имомов, Муҳсин Қодиров, Эркин Умаров, Баҳриддин Насриддинов каби бир қатор танқидчилар матбуотда жиддий фикр ва мулоҳазалар билан чиқиб турибдилар. Айниқса, драматургия ва замон, театр ва томошабин мавзусида қизғин баҳслар бўлаётир. Шундай бўлса ҳам бу соҳадаги кузатишлар очиғини айтганда айрим тақриз ва баҳслардан нарига ўтолмаётир. Тўғри, айрим тўпламлардагина драматургия жанрининг муаммо ва вазифалари тилга олинади. Ҳ. Абдусаматовнинг «Ҳаёт қўшиғи» монографиясида Уйғун драматургияси — замонавий асарлари таҳлил этилади. Шунга қарамай, бу соҳани умумлаштириб берадиган, назарий-амалий проблемаларини ўртага қўйган монографик ишлар йўқ ҳисоб. Шу фактнинг

www.ziyouz.com kutubxonasi

ўзиёқ ҳозирги драматургия муаммолари ҳақида жиддий ва катта кўламдаги илмий-танқидий ишларни яратишга чорлайди деб ўйлаймиз. Баъзи пайтларда етук драматургик асарлар кам деб баҳона қилинади. Аслида эса, ҳар томонлама таҳлил учун материал берадиган жуда кўп ва яхши асарлар мавжуд. Фақат уларга ҳалол ва объектив ёндашиш орқали йирик кузатишлар ва умумлашмалардан иборат салмоқли адабий-танқидий мақолалар яратса бўлади.

Болалар адабиётшунослиги ва танқидчилигидаги аҳвол ҳам анча жиддий ва ташвишли дейиш мумкин. Тўғри, С. Мамажонов, П. Шермуҳамедов, Б. Имомов, М. Юнусов каби йирик олимларнинг бу соҳага доир турли-туман тўпламлари нашр этилди. «Болалар адабиёти ва замонавийлик» типидаги тўпламлар ҳам чиқиб турибди. Бироқ болаларнинг катта адабиёти ҳали тўла баҳосини олганича йўқ. Тил ва адабиёт институтидаги болалар адабиёти сектори бундай катта ишларни яратиш учун тўла имкониятга эга эмас. Ҳатто атоқли болалар шоири Қуддус Муҳаммадий ижодига бағишланган ўнлаб рисолалар чиққан бўлса ҳам, ҳали уларнинг бирортаси бу санъаткор ижодини монографик аспектда тўла таҳлил қилиб беролмади. Ҳ. Тўхтабоев, Анвар Обиджон ижоди ҳақида етарли тадқиқотлар юзага келганича йўқ. Болалар адабиётининг ҳозирги босқичидаги тараққиёт қонуниятлари, тенденция ва хусусиятларини умумлаштириб бериш, унинг олдида турган кўпгина муаммоларни ҳал этиш шу куннинг жуда муҳим вазифаси бўлиб қолмоқда. Бу соҳага мутасадди бўлган ва илмий даражалар олган танқидчи ва адабиётшунослар, фан докторлари ишим битди зайлида иш тутиб, болалар адабиётшунослигидан четга чиқиб қолаётирлар.

Адабий алоқалар, адабий таъсир масалалари бўйича ҳам жуда кўп олимлар шуғулланмоқда. Бу борада яратилган айрим тўпламларни ҳисобга олмаганда жиддий ва катта асарлар йўқ деса бўлади. Мавжуд ишлар кўпроқ фактик материалларни изоҳлаб, умумий хулосалар беришдан нарига ўтмаяпти. Айниқса, ҳозирги ривожланган социализм шароитида адабий алоқалар ва ўзаро таъсир масалаларини кенг умумлаштирувчи, унинг типологик хусусиятлари ва қонуниятларини кўрсатувчи йирик ишлар ҳам назарий, ҳам амалий жиҳатдан ниҳоятда зарур. Тўғри, Ш. Шомуҳамедовнинг ўзбек ва форс, тожик ҳамда Яқин ва Ўрта шарқ адабиётлари билан алоқасини очувчи «Хазиналар жилоси», «Одамийлик иншоси» каби тўпламлари яратилди. А. Рашидовнинг «Сўнмас юлдузлар», Р. Иноғомовнинг «Адабиёт — дўстлик элчиси», Ш. Турдиевнинг «Адабий ҳамкорлик самаралари» номли ва яна бир қанча китобчалар нашр этилди. Лекин бу соҳани яхлит умумлаштирувчи, адабиётимиз равнақига хизмат этаётган томонларини пухта очиб берувчи назарий-проблематик ишлар яратиш ҳамон давр талабларидан орқада қолмоқда.

Мафкуравий кураш масалаларига боғлиқ ишларимиз ҳақида ҳам қисқача тўхталиш лозим. Бу борада Л. Қаюмов, М. Нурмуҳамедов, С. Мамажонов каби йирик олимлар жиддий мақолалар ёзиб, адабиётимизнинг ғоявийлик байроғини янада баланд кўтардилар. Бироқ съезддан-съездгача ўтган даврда бу соҳани барча қирралари билан кенг ёритиб берувчи назарий-амалий типдаги тўплам ёки яхлит ҳолдаги монографик асар яратилмади. Ваҳоланки, ғоявий душманларимизнинг хуружи кучайган, кураш усуллари ортиб бораётган шу кунларда уларнинг ғоясини фош этувчи, кенг китобхон оммасига мўлжалланган ҳам илмий-назарий, ҳам оммабоп асарлар яратиш зарурлигини даврнинг ўзи талаб этмоқда.

Адабиётшунослик ва адабий танқид ҳақида гап борганда адабий меросга муносабат масаласини ҳам четлаб ўтиб бўлмайди. Минг йиллар давомида халқимиз яратган ниҳоятда бой адабий меросни ўрганиш, тадқиқ этиш ҳамиша замонавий адабиёт равнақига йўл очиб беради. Албатта, у марксча-ленинча илмий методологик нигоҳ билан амалга оширилгандагина бадиятга, жамият ва илмга кўпроқ самара келтиради. Шу маънода сўнгги давр адабиётшунослиги ва танқидчилигида адабиёт тарихини тадқиқ этувчи жиддий ва салмоқли ишлар яратилганлигини мамнуният билан қайд этиш лозим. Хусусан, марҳум академикларимиз В. Зоҳидов, В. Абдуллаев ҳамда адабиётшунос А. Қаюмов, А. Ҳайитметов, Б. Валихўжаев, Б. Қосимов, Е. Исҳоқов, А. Валихонов, М. Ҳакимов каби ўнлаб авторларнинг адабиёт тарихи тадқиқига оид ишлари эътиборга лойиқдир. Лекин бу борада қанчалик муваффақиятларга эришмайлик, ҳали олдимизда маданий меросимизни янада чуқурроқ ўрганиш ва жиддий, катта фундаментал асарлар, илмий-оммабоп китоблар яратиш вазифаси турганлигини даврнинг ўзи кўрсатмоқда. Бу борадаги баъзи муаммоларга диққатни жалб этайлик.

1. Навоийнинг илмий биографияси масаласини олиб кўринг. Устоз Е. Э. Бертельс яратган «Навоий» номли машҳур монографиядан кейин ўтган 40 йил вақт орасида улуғ шоирнинг адабий мероси ва ҳаётини ўрганиш борасида қанчадан-қанча янги материаллар топилди, янги тадқиқотлар вужудга келди. Ўз-ўзидан аёнки, ҳозирги китобхон учун Навоийнинг ҳаёти ва ижодини тўла ёритувчи ҳам илмий, ҳам оммабоп шаклдаги монографик асар керак. Бу масалани ҳал этиш навоийшунослар олдидаги энг биринчи вазифа ҳисобланади.

2. Навоийнинг ҳаёти ва ижодий мероси кенг планда ва самарали ўрганилаётганлиги яхши. Аммо навоийшуносликка оид кейинги илмий ишларнинг деярли кўпчилиги билан танишганда улардаги бадиий-илмий талқин, назарий-амалий хулосалар бевосита ғоявий талқин ва хулосалар билан омухта бўлиб кетаётганлиги сезилади. Шаклни мазмундан, мазмунни шаклдан ажратиб, алоҳида тасаввур этиб бўлмаганидек, Навоий ижодий меросини ҳам унинг ғояларидан, ғоявий қарашларидан ташқарида тушуниш қийин, албатта. Бунда Навоий меросига хос замонавийлик чуқур очилмай қолади. Ҳаммамизга аёнки, ҳозирги кунда партия ва ҳукуматимиз бутун идеологик фаолиятимизни, адабиёт ва санъат асарларини тинчлик, яратиш ва бунёдкорлик ишига сафарбар этмоқда. Шу нуқтаи назардан Навоий меросини кўздан кечирсак, унинг қанчадан-қанча асарларида ёвуз урушлар ва қирғинларни қоралаш, диний ақидаларни фош этиш, майхўрлик — ақлдан озиш белгиси деб лаънатланган ғоялар етакчилик қилишини кўрамиз. Энг муҳими, унинг гуманизми давримиздаги эзгу идеалларга ҳамоҳанглигини пайқаш қийин эмас. Навоий поэтикаси ҳақида гап борганда ёки ғазаллари, рубоийлари, достонлари таҳлил этилганда, ўрни билан Навоий ижодига хос курашчанлик, фош этувчилик ва ҳаётбахш гуманизм ғояларини тарғиб этиш илмдаги самарали йўл бўлиб қолаверади.

www.ziyouz.com kutubxonasi

Энг муҳими, тадқиқотчи фақат бадиийликни, маҳоратнигина баҳолаб қолмай, балки ғоявийликни белгилайдиган омилларни ҳам яхлит умумлаштириши зарур. Яъни адабиётимиз тарихидаги феодал деспотизми билан гуманизм ўртасидаги, феодал-клерикал оқим билан демократик оқим ўртасидаги синфий-ижтимоий моҳиятга эга бўлган ғоявий йўналишни баҳолаш ва умумлаштириш адабиётшунослик ва танқидчилик олдидаги энг муҳим вазифа бўлиб қолаверади.

3. Навоий ижодини қиёсий планда жаҳон адабиёти тарихи аспектида ўрганиш ва баҳолаш вақти келганлигини ҳам айтиб ўтиш керак. Бугунги кунда Пушкин, Лермонтов шеъриятисиз ўзбек шеъриятини тасаввур этиб бўлмаганидек, Навоий ижодисиз на Бедил ва Фузулий, Маҳтумқули ва Бердах, Абай ёки Тўхтағул мансуб адабиётлар ривожини ҳам тасаввур этиб бўлмайди. Ёки Фурқат, Ҳамза каби сиймолар ижодини Чўқон Валихонов, Мирза Фатали Охундов, Сакен Сайфуллин, Абдулла Тўқай ижоди билан қиёслаб ўрганиш ҳақида ўйлаб кўриш керак. Айниқса, улар ижодидаги эскилик, хурофот ва динга қарши мотивларни умумлаштириш ва тарғиб қилиш орқали атеистик тарбия ишига муносиб ҳисса қўшган бўламиз.

Адабий меросни ўрганиш ҳақида гап борганда Бегали Қосимовнинг «Излай-излай топганим» асари ҳамда Аҳмад Алиевнинг «Адабий мерос ва замонавийлик» асарларига ҳам тўхталиб ўтиш зарур. Биринчи асар фактларга бойлиги, фикр ва хулосаларнинг аниқлиги, масалага илмий ва сиёсий жиҳатдан тўғри ёндашганлиги ва уни муваффақиятли ҳал этиб берганлиги билан ажралиб туради. «Адабий мерос ва замонавийлик» китоби эса ўз олдига яхши мақсадни қўйганлигига қарамай, қаттиқ танқидга учради. Сабаби, унда автор 20-йиллар ўзбек адабиётини баҳолашда ҳам, айрим сиймолар ижодини ўрганишда ҳам бир ёқламаликка йўл қўйди. Бу жиҳатдан профессор Б. Имомовнинг «Йиллар нафаси» номли тўпламига кирган «20-йиллар драматургиясига доир мулоҳазалар» мақоласининг руҳи, талқин усули маъқул кўринади. Унда адабий меросга ленинча талаблар даражасида ёндашилади. Ўша йиллар драматургияси ва санъаткорларининг ижодий эволюцияси босқичма-босқич ўрганилади, энг муҳими, масалага изчил танқидий муносабат мавжуд. Халқ оғзаки ижодини ўрганиш борасида бир қатор фольклоршунос олимлар жиддий ишларни амалга оширмоқдалар. Хусусан, М. Муродовнинг «Сарчашмадан томчилар», Ғ. Жалоловнинг «Ўзбек халқ эпоси» (рус тилида), М. Қўшмоқовнинг «Бахшилар хазинаси» ҳамда «Дарёлар уфқи — денгиз» асарлари ва Х. Эгамовнинг «Совет шарқи туркий халқлари эртакчилик анъаналари тарихидан очерклар», шунингдек, коллектив томонидан яратилган «Ўзбек халқ оғзаки ижодида эпик жанрлар» тўплами эътиборни тортади. М. Муродов, М. Қўшмоқов каби тадқиқотчилар халқ оғзаки ижодини тўплаш ва тарғиб этиш, бахшилар ижодини ўрганиш, нашр этиш масалалари билан боғлиқ ташкилий-амалий муаммоларни ҳам жонкуярлик билан илгари сурадилар. Ёш фольклоршунос М. Қўшмоқовнинг ҳар икки асари фактларга бойлиги, илмий теранлиги, хулосаларининг ўзига хослиги билан мутахассислар ҳурматини қозонди. Бироқ халқ оғзаки ижодига оид ҳамма асарлар бир хил савияда эмас. Масалан Х. Эгамовнинг юқорида тилга олинган йирик ҳажмли асарида шундай оқсаш сезилади. Тўғри, асар жуда катта меҳнат ва кузатишлар маҳсули сифатида юзага келган. Унда Совет Шарқи туркий халқлари сеҳрли-фантастик эртаклари қиёсий-типологик планда ўрганилади. Бироқ автор кўп ҳолларда масаланинг ташқи томонларига маҳлиё бўлиб кетиб, қардош халқлар ўртасидаги қадимий ҳамдўстликни маданий-адабий алоқаларни таъминлаган ғоявий илдизларни таҳлил этишда чекланиб қолади.

Муаммолар фақат шулардангина иборат эмас.

Адабиётшунослик ва танқидчиликда эътибордан четда қолаётган ёки етарли ўрганилмаётган жиддий назарий-проблематик, тарихий-амалий масалалар мавжуд. Лоақал социалистик реализмнинг ҳозирги босқичи, ҳаёт билан алоқаси, жанрлар, услублар ранг-баранглиги ва бойлиги борасидаги имкониятлари, қонуниятлари ҳамда уларни ҳам тарихий, ҳам назарий жиҳатдан типологик ўрганиш масалалари етарли даражада тадқиқ этилди деб бўладими? Ёки жанрлар поэтикаси, жанрларнинг бир-бирига таъсири, синтезлашувидаги жараёнларни олиб кўринг. Айрим асарларда шакл билан ғоянинг бирлиги, узвийлиги борасидаги оқсашлар қандай келиб чиқмоқда? Ёки қаҳрамон танлаш ва уни типиклаштиришдаги нуқсонларга сабаб нима? Бадиий-тасвирий воситаларнинг жўн ва сунъийлигичи? Айниқса, бадиий тил соҳасида мавжуд иллатларни қандай баҳолаш керак? Бу борада ҳатто айрим тажрибали ёзувчилар ҳам эҳтиётсизлик кўрсатиб, бой тилимиздан масъулиятсизларча фойдаланаётгани ҳеч кимга сир эмас-ку!

Хуллас, адабий танқидчилик олдида ниҳоятда улкан, масъулиятли вазифалар турибди. Танқидчиларимиз замон олдидаги муқаддас бурчларини сидқидилдан бажаришлари, адабий ҳодисаларга бадиий-эстетик ва ижтимоий-сиёсий, маърифий-тарбиявий нуқтаи назардан баҳо беришлари лозим. Бу фаолликни, фидойилик ва ҳалолликни, билим ва иродани, меҳнатни, профессионал маҳоратни талаб этади.

---

www.ziyouz.com kutubxonasi